

יכולתי לצטט דפים על דפים; אך צריך להכיר היטב את הרוחנת לבית גרמאנט, את הדודה ליאנו, את פרנסואז, שאול, בלוך, מורל, אִמֶה ורבים אחרים כדי להעריך כראוי משפט אחד העוסק בהם. כי אי-אפשר לתארם אחרת מן האופן שתיארם פרוסט עצמו; אי-אפשר להציגם לפני הקורא ברגסה שונה כלשהי ללא עושר, כלי להרסם; בהשוואה לדמויות אלו דמויות הרומנים הראליסטיים הגדולים של המאה התשע-עשרה אינן אלא ניצבים שהקוראים תופסים רק בדרך פרט קטן של מהותם ומסתפקים בהדיגישם אותו. ההיעדר האדיר של תכלית וההיעדר לכאורה של כל תכנון ברומן, שאיננו דורש מדמות מדמיוניתו דבר כלשהו שהיה יכול להוליך את העלילה לכאן או לכאן, הוא שמעניק להן את החירות להתנהל כחפצן; ההגבלה ההכרחית הנובעת מן התוכנית המעשית הקבועה של יצירתם של סטנדל או פלובר (קל וחומר של אחרים) מתבטלת אצל פרוסט. כך מלכלב היציר הכמו-בוטני הנוצץ הזה כאוטונומיות גמורה, ידו של המעצב כמעט אינה מורגשת, ואם סופרים גדולים אחרים מאסו בתיאורים ובנתיחותם ושרטטו במילים אחדות דמות ברגעיה הטרגיים ועשו אותה בלתי נשכחת לדורות, הרי אין עמדה זו, שהיא אולי נשגבת יותר, יאה לרומן הזה; לצד יצירתו של פרוסט נראים כמעט כל הרומנים האחרים כנובלות. "בעקבות הזמן האבוד" הוא כרוניקה של היזכרות שבה במקום סדר הזמנים האמפירי מוצג שילוב האירועים הסודי הזנוח לרוב, שנראה לביוגרף הנפש המתבונן לאחור ולתוכו פנימה כשילוב מהותי. לאותם אירועים עצמם, שחלפו לכלי שוב, אין כל שליטה עליו ולעולם אין הוא נוהג כאילו הדבר שאירע מזמן עדיין לא אירע והדבר שהוכרע מזמן עדיין לא הוכרע. לכן אין כל מתח, אין נקודת שיא דרמטית, אין סערות והכבדת מילים, שלאחריהן יבואו הפתרון והגיעה. הכרוניקה הזאת של החיים הפנימיים זורמת באופן אפי מדוד כי אינה אלא היזכרות ובחינה עצמית. היא עצם האפוס של הנפש; האמת עצמה שזורת את הקורא בחלום מתוק וארוך, שבו הוא אמנם סוכל הרבה אך בה בשעה נתנה כסכלו משחרור ומנוחה; זורם תמיד, לעולם לא ייבש, מדכא תמיד ותומך בנו תמיד – זהו עצם הפתוס של החיים החולפים על פני האדמה.

הפילולוגיה של ספרות-עולם

Nonnulla pars inventionis est nosse quid quaeras.
Augustine, *Quaest. in Hept., Proem.*¹

הגיעה העת לשאול איזו משמעות יכולה להיות עדיין לצירוף "ספרות-עולם" (Weltliteratur) כשמייחסים אותו – ברוחו של גתה – הן להווה הן לעמיד הצפוי. אדמתנו – שהיא עלמה של ספרות-עולם – קטנה והולכת ומאבדת את רבונותה. אלא שהצירוף "ספרות-עולם" איננו מורה סתם כך על המשותף והאנושי בכלל אלא מורה עליהם כעל הפריה הדידת של הרבונות. האשמה המבורכת (*felix culpa*) של התפרקות האנושות לשפע תרבויות היא הנחת היסוד שלו. ומה מתרחש היום, מה מכינים לנו? מאלף סיבות הידועות לכול הולכים ונעשים חיי האדם בתבל כולה אחידים. תהליך הנחלת התרבות, שייצא במקורו מאירופה, מוסיף להשפיע וחותר תחת כל המסורות הנבדלות. הרצון האומי אמנם חי ובעט בכל מקום יותר מאי פעם, אך בכל מקום הוא דוחף לאותן צורות חיים, כלומר לצורות החיים המודרניות, וברור למתבונן חסר הפניות שהיסודות הפנימיים של הקוויה הלאומית הם בכל מקום בתהליך התפוררות. התרבויות האירופיות, או אלה שייסדו בני אירופה, המורגלות זה שנים רבות בקשר פורה ונסמכות גם על תודעת חשיבותן ותוקפן לשעתן, תרבויות אלו עדיין מיטיבות יותר מאחרות לשמר את עצמאותן, אף כי גם כאן תהליך ההאחדה מתקדם ומואץ הרבה יותר מבעבר. אך יותר מכול מתרחבת הסטנדרדיזציה, אם על פי הדגם האירופי-אמריקאי אם על פי הדגם הרוסי-בולשביקי; אך עם כל השוני בין שני הדגמים, השוני נעשה קטן יחסית אם משווים את שניהם, בצורתם הנוכחית, לתבניות היסוד המקבילות להם

¹ "תגלית לא מועטה היא לדעת את אשר אתה מחפש" (אוגוסטינוס, שאלות בדבר שבעת הספרים). (העורך)

בניצולו לכתובת ההיסטוריה הפנימית של האנושות כדי ליצור דימוי אדם אחיד ברבגוניותו. זו הייתה כוונתה העיקרית של הפילולוגיה מאז ויקו והרדר;³ בזכות כוונה זו הייתה למורת דרך. היא משכה אחריה את ההיסטוריה של האמנויות האחרות, את ההיסטוריה של הדתות, המשפט והפוליטיקה, וחזרה ונארגה בהן על ידי מושגים מארגנים והצבת מטרות שנקבעו והושגו במשותף. איך צורך להזכיר כל מה שהושג בדרך זו הן במחקר הן בסניגורה.

כלום יש טעם להמשיך בפעילות כזאת לאחר שהתנאים הציפיות השתנו לחלוטין? העובדה היבשה שפעילות מן המין הזה נמשכת ואף מתרחבת איננה אומרת הרבה. דבר שנעשה בעבר להרגל ולמוסד מוסיף להתקיים עוד זמן רב; קל וחומר שאותם אנשים החשים כשינוי הפולש לכל נסיבות החיים ואף מכירים בכל משמעותו אינם בהכרח מוכנים, ותדיר אף אינם מסוגלים, להסיק מסקנות מעשיות מהכרתם זו. עם זאת, אפשר בכל זאת לשאוב תקווה מן העובדה שכאז כן עתה יש אנשים צעירים הנוטים לעסוק בהתלהבות בתולדות הרוח מנקודת מבט פילולוגית; מספרם אמנם קטן, אך הם מצטיינים בכישרונם ובמקוריותם ואפשר לקוות שהאינטיטיב שלהם איננו מטעה אותם וגם היום יש לעיסוק הזה עוד טעם ועתיד.

חקירת מציאות העולם בשיטות מדעיות ממלאת את חיינו ושולטת בהם; היא, אם תרצו, המיתוס שלנו; כי מיתוס אחר, שהיה יכול להיות בעל תוקף כללי, איך בידנו. במציאות העולם ההיסטוריה היא הדבר הנוגע לנו באופן הישיר ביותר, מסעיו אותנו באופן העמוק ביותר ומעצב את התודעה העצמית שלנו באופן הנמרץ והעקיב ביותר. שכן היא הדבר היחיד שבני האדם מופיעים בו לפנינו בשלמותם. באומרנו "היסטוריה" איננו מכוונים כאן לעבר כלבד אלא להתקדמות המאורעות בכלל, כלומר גם למאורעות ההווה. ההיסטוריה הפנימית של אלפי השנים האחרונות, שהפילולוגיה כדיסציפלינה היסטורית עוסקת בה, היא ההיסטוריה של אנושות שהגיעה לידי ביטוי עצמי. היא כללת

3 ג'מבטיסטה ויקו (Vico, 1668-1744), פילוסוף והיסטוריון איטלקי, תושב נאפולי, בעל החיבור "המדע החדש" (*Scienza Nuova*), שבו פרש את משנתו בדבר פְּשֵׁרָה של ההיסטוריה האנושית ותקופותיה. אוארבך תרגם לגרמנית את ספרו של ויקו ושאל ממנו "יסודות להבניית השיטה הפילולוגית-היסטורית. יוהאן גוטפריד הרדר (Herder, 1744-1803), הוגה גרמני, איש הנאורות, מאכות תנועת הסער והפרץ וממבשרי הרומנטיקה. מתרומותיו: גילוי המחדש של שקספיר בגרמניה, ביקורת המקרא והשירה העברית הקדומה, "יסודה של ההשקפה ההיסטורית במחקר התרבות. אוארבך ראה בהרדר את ממשיכו הגרמני של ויקו בשל דבקוהו בגישה הפילולוגית-היסטורית שמתוכה גזר גם השקפת עולם הומניסטית. (הערך)

במסורת האסלאמית, למשל, או לתבניות במסורת ההודית או הסינית. אם יעלה ביד האנושות לצלוח בשלום את הזעזועים שמביא עמו תהליך ריכוזיות אלם כל כך וסוף כל כך בקצב המהיר שלו, תהליך שאף לא הוכן כהלכה מבפנים, יהיה עלינו להסתגל לרעיון שעל פני האדמה האחידה תיוותר רק תרבות ספרותית אחת, ובזמן קצר יחסית ייוותרו אפילו רק שפות ספרותיות אחרות כלל שונות חיות ואולי בקרוב אפילו אחת בלבד. וכך היה הרעיון של ספרות-עולם מתגשם וחרב בו-זמנית.

מצב זה, אם אני רואה אותו נכוחה, שנכפה עלינו ותלוי בתנועות של המונים, רחוק מאוד מרוחו של גתה. גתה התעלם ברוצן מההוררים כאלה; לפרקים חלפו בראשו מחשבות שנעו בכיוון הזה, מעט בלבד, שכן לא היה יכול לשער באיזו מהירות ובאיזו רדיקליות, ומעל לכל הציפיות, יתקרב ויתגשם כל מה שנראה לו עגום ביותר. מה קצרה הייתה התקופה שהשתייך אליה, שהמבוגרים שכינינו הספיקו לחוות את סופה? זה כחמש-מאות שנה נחשבות הספרות האומיות האירופיות עדיפות מן הספרות הלטינית ומי שמחזיקות בתודעה משלהן; כמעט מאתיים שנה חלפו מאז התעורר חוש הפרספקטיבה ההיסטורית שאפשר לטבוע מושג כמו ספרות-עולם. גתה עצמו, שמת לפני מאה ועשרים שנה, תרם תרומה מכרעת, בפעילותו ובעידודו, ליצירתו של חוש הפרספקטיבה ההיסטורית, לעיצובו ולפעילות המחקר הפילולוגית שנבעה ממנו. וכבר קם לנגד עינינו עולם ששוב לא תהיה בו עוד משמעות מעשית רבה לחוש הזה. תקופת הומניזם ברוח גתה הייתה קצרה, אך פועלה והשפעתה היו מרוכים והיא התחילה הרבה ממה שעדיין נמשך ואף מתרחב ומסתפק. מה שהעמידו ספרות העולם של העבר ושל זמנו לרשותו של גתה בסוף חייו היה רב בהשוואה למה שהיה מוכר בעת היוולדו; זה מעט מאוד בהשוואה לנכס שיש בידינו היום. נכס זה הגיע אלינו בזכות הדיכוי שנתן ההומניזם ההיסטורי של אותה תקופה; ואין מדובר רק בגילוי החומר, ובעיצוב השיטות לחקירתו אלא ביותר מזה – מדובר כהדירה אל תוך החומר,

2 יוחן ולפנג פון גתה (Goethe, 1749-1832), סופר, משרד וחצרן, מענקי הרוח של התרבות הגרמנית, היה גם מן הדוברים העיקריים של ההומניזם האירופי. השקפתו בדבר "ספרות-עולם", שלפיה על הספרות לחלץ עצמה מן המתווה הלאומי ומקומי ולשאוף לביטוי עולמי, הייתה בעיניו של אוארבך אחד ממקורותיו של ההומניזם האירופי. שאחד מסימניו היה פריחתן של ספרות אירופיות בשפות לאומיות, חילוניות. ראשיתו של ההומניזם האירופי בדגמה ובחיבורו "הקומדיה", המשכו בעת החדשה המוקדמת ובספרות הרוסנס, ואחריה לאחד כחמש-מאות שנים, בתקופת מלחמת העולם הראשונה. (הערך)

האנושי תהיה רוח שתוכל לסכם ולסקור את כל האמנות של המין האנושי מראשיתה ועד קצה". שטיפטר חושב כאן על האמנויות היפות בלבד. ואילו אני סבור שאיי-אפשר לדבר כרגע על סופו של המין האנושי. אך דומה שעם זאת הגענו לנקודת סיום ומפנה המאפשרת מבט כולל שמעולם לא ניתן כמותו לפני כן.

דימוי זה של ספרות-עולם והפילולוגיה שלה נראה אקטיבי פחות, מעשי פחות ופוליטי פחות מזה שקדם לו. שוב אין מדובר בחילופי דברים שברוח; בעידון המידות או בפיוס בין העמים. את מקצת המטרות האלה לא היה אפשר להשיג ועל פני מקצתן כבר חלפה ההתפתחות ההיסטורית. כמה אנשים מצוינים יוצאי דופן, וגם קבוצות קטנות של בעלי השכלה גבוהה, נהנו – ברוח המטרות הנזכרות – מחילופין מאורגנים של נכסי השכלה ורוח, שפעלו ועדיין פועלים בממדים נרחבים. אלא שלאופן זה של התקרבות הייתה השפעה מועטה בלבד על דרך ארץ ופיוס בכלל; הישגיה אבדו כן רגע בסערת ניגודי הרעות והתעמולה שבאה בעקבותיהם. לחילופין האלה של נכסי השכלה ורוח יש השפעה במקום שבו בלאו הכי הוכילה ההתפתחות הפוליטית להתקרבות וליצירת קבוצות; אז הם פועלים ומשפיעים בתוך הקבוצה, מזוים את ההתאמה לקבוצה או את יצירת ההכנה ההדרגתית וכך משרתים את הכוונה המשותפת. אך חוץ מזה, כפי שנאמר בפתיחה, גשגוגה ההתאמה בין התרבויות יותר מכפי שהייה יכול להיות לרוחו של הומניסט מבית מדרשו של גתה בלי שנראתה כל תקווה נבונה לפתרון הניגודים שבכל זאת קיימים בדרך שונה מדרכו של מבחן הכוח. ברעיון של ספרות-עולם המיוצג כאן, שמשמעו רקע רבוגני של בעלי גורל משותף, לא טמונה עוד ציפייה להשפיע בדרך כלשהי על מה שקורה, אך קורה שלא כמקווה; הסטנדרדיזציה המתחוללת בתרבות העולם נראית לו כלתי נמנעת. שכן באשר לעמים שנתונים בשלב הסופי של אותה רבוגניות פורה מבקש הרעיון לתאר בפירוט את תודעת ההתמזגות הרת הגורל ולשמר אותה כדי שהריבוי הרבוגני יהפוך להם לנכס מיתי; וכך לא יניחו לעושרן ולעמקותן של התנועות הרוחניות של אלפי השנים האחרונות להתנוון בהם. איזו השפעה ארוכת טווח יכולה להיות לשאיפה כזאת – בעניין זה אפילו השערה פורייה אינה בגדר האפשר; עלינו מוטל ליצור את אפשרות ההשפעה, ובכל אופן אפשר לומר לפחות זאת, שלגבי תקופת המעבר שאנו מצויים בה יכולה ההשפעה להיות משמעותית ביותר; היא יכולה אף לתרום לכך שנוכל לתפוס את קורותינו ביתר איפוק ולא לשנוא את מתנגדינו שנאה נטולת כל הבנה גם כשנגור עלינו להילחם בהם. באופן זה אין הדימוי שלנו של ספרות-עולם והפילולוגיה שלה אנושי פחות והומניסטי פחות מקודמו;

את התעוררות כדבר הזינוק הכביר וההתפתקני של בני האדם לקראת תודעת מצבם ומימוש האפשרויות הגלומות באנושות; זהו זינוק שזמן רב היה אפשר אך בקושי לשער את מטרותו (גם בצורה המקוטעת לגמרי שבה היא מופיעה לפנינו כעת), ושעל אף הפיתולים השזורים במהלכו דומה שהוא מתקדם על פי תוכנית. יש בו כל עושר המתחם שישותנו מסוגלת להכיל; כך מתפתח מחזה שמלאותו ועומקו מניעים את כל כוחות הנפש של מי שצופה בו, ובה בעת מכשירים אותו להשלים עם מה שניתן לו באמצעות ההעשרה שהוא זוכה בה. אוכדן המבט על מחזה זה – שיש להציגו ולפרשו כדי שיופיע – יביא להתרששות שדבר לא יוכל לפצות עליה. באוכדן יחוש מן הסתם רק מי שעדיין לא השלימו עמו לגמרי, אך שיקול זה אסור שיעצור אותנו מלעשות הכול כדי למנוע אוכדן כזה. אם יש הצדקה כלשהי להרהורים על העתיד, שבהם פתחתי, כי אז המשימה לאסוף את החומר ולדאוג להצגתו האחידה היא דחופה. כי דווקא לנו יש היכולת – לפחות עקרונית – למלא משימה זו; לא רק משום שחומר רב כל כך עומד לרשותנו, אלא בראש ובראשונה משום שירשנו את החוש לפרספקטיבה היסטורית הדרוש לשם כך. אנו עדיין מחזיקים בו כי אנו עדיין חווים התנסות היסטורית רבוגנית; בלעדיה, חוששני, עלול אותו חוש לאבד במהירות את הממשות החיה שלו. נראה לי שאנו חיים ברגע המתאים לכתובה היסטורית נבונה; ספק אם דורות רבים עוד ישתייכו אליו. כבר עכשיו אנחנו נתונים בסכנה של התרששות הכרוכה בהשכלה נטולת היסטוריה; לא זו בלבד שהשכלה כזאת קיימת, כבר עתה היא טוענת לשלטון. מה שאנחנו היום הוא תוצאה של ההיסטוריה שלנו, רק בה אנחנו יכולים להישאר ולהתפתח; להראות זאת באופן שיהדרור ולא יישכח – זוהי משימת הפילולוגים של העולם בזמננו. ביצירתו "שלהי קיץ" (Nachsommer), בסוף הפרק "ההתקרבות", שם אדלברט שטיפטר⁵ כפי אחת הדמויות את המשפט הזה: "היה ראוי ביותר לבקש שאחרי כלות כל המין

4 השכלה (Bildung) – מושג זה נסב על השכלה ותרבות במובן ההומניסטי הרחב וקשור גם לסוגיית העיצוב העצמי של היחיד. הוא זכה לפרשנות מרחיבה בתקופת הנאורות והיה ממוקרי השיח היהודי-גרמני. מושג זה קשור (אך לא אימימולוגית) לשורש השם bild, שהוראתו תמונה. מכאן נגזרות גם פרשנויות אסתטיות מובהקות לתרבות ההשכלה ולזיקתה ליצירת האמנות. (העורך)

5 אדלברט שטיפטר (1805–1868, Stifter), סופר אוסטרי שיצירתו ידועה בזכות תמונות טבע ונופים אידאליים, וכשל תיאורים של רשמים עזים, "דתיים" של העולם. שטיפטר משתייך לזרם הבידרמאייר בספרות הגרמנית – יצירתו נטורליסטית לפי טיבה ומוסרנית בעומקה. (העורך)

כפי שגם תפיסת ההיסטוריה המונחת ביסודו אמנם איננה זהה לתפיסה שקדמה לה אך בכל זאת נכמה מתוכה ואי-אפשר לחשוב עליה בלעדיה.

לעיל נאמר שיש לנו יכולת עקרונית להגשים את המשמיה וליצור פילולוגיה של ספרות-עולם כי עומד לרשותנו חומר אינסופי, הגדל בהתמדה, ועדיין יש לנו חוש הפוספקטיבה ההיסטורית שירשנו מן ההיסטוריוס של תקופת גתה.⁶ אך כל כמה שהדבר בכללו נראה מבטיח, כך גם גדלים הקשיים הטמונים בפרטים ובצד המעשי. כדי למלא משימה זו ולחדור לעומקו של החומר ושל עיצובו דרושים עוד לפחות אנשים אחדים השולטים בכל ספרות-העולם או בחלקים גדולים שלה מתוך ניסיונם ומחקרם האישי. דיוקא הדבר הזה נעשה כמעט בלתי אפשרי בגלל גודש החומר, ריבוי השיטות ודרכי ההסתכלות. יש בידינו חומר של ששת אלפי שנים, מכל קצוות תבל, אולי בחמישים שפות ספרותיות. תרבויות רבות מאלה המוכרות לנו היום לא התגלו אלא לפני מאה שנה, וכאשר לאחרות רק שכריר של העדויות המונחות לפנינו היום היה ידוע אז. אפילו כאשר לתקופות שמתעסקים בהן זה מאות בשנים התגלה חומר חדש רב כל כך עד שהתחשבה עליהן השתנתה מאוד והתעוררו בעיות חדשות לגמרי. יתר על כן, הרי אי-אפשר לעסוק רק בספרותה של תקופה תרבותית מסוימת; יש ללמוד את התנאים שהתפתחה בהם; יש להביא בחשבון את ההקשרים הדתיים, הפילוסופיים, הכלכליים, את האמנויות היפות, אולי אף את המוזיקה, ויש לעקוב אחר תוצאות המחקרים העוסקים בהתמדה בכל התחומים הנפרדים האלה. גודש החומר מביא לידי התמחות שדיוקה הולך וגובר; הוא מניב שיטות התמחות, כך שבכל תחום נפרד, אפילו בכל אחת מדרכי ההסתכלות, נוצרת שפת סתרים מסוג מסוים. אך לא די בכך. מושגים ושיטות ממדעים ומזרמים לא-פילולוגיים באים מבחוץ ונדחקים אל תוך הפילולוגיה פנימה; מן הסוציולוגיה, מן הפסיכולוגיה, מזרמים פילוסופיים אחרים ומתחום כיקורת הספרות העכשווית. כל זאת יש לעבד, ולו רק כדי שבמקרה נתון יהיה אפשר לטעון במצפון שקט ששיטת

6 תפיסה היסטורית או "היסטוריוס" (Historicism): אוארכ מתכוון כאן לפרידיגמה ההיסטורית באירופה בתקופת הנאורות ובראשית המאה התשע-עשרה ושמה דגש חדש על הבנת ההקשרים ההיסטוריים של תופעות התרבות. מדובר בתפיסה חדשה של מושגי הזמן והמרחב, מושגי המקור, הלשון והטריטוריה, שממנה נגזרת גם התפיסה שהיציאה האנושית משוקעת בתקופתה. אוארכ הבחין בין תפיסה זו, שמוטיפה להיות נאמנה לתרבות ההומניזם ויש לה זיקה עמוקה לספרות ולאמנות ולמושגי היציאה בכלל, ובין הגישות ההיסטוריוציטטיביות הקשוחות המתנגלות בהשקפות לאומיות אסקולטיביות. [העורך]

מחקר מסוימת שהוצעה אין בה ערך לצרכים פילולוגיים. מי שאיננו מגביל עצמו בעקיבות לתחום התמחות צר ולעולם מושגים המשותף לחוג עמיתים מצומצם חי במהומה של תביעות ורשמים שכמעט אי-אפשר לצאת ידי חובתם. וכל זאת, ההתעסקות הבלעדית בתחום התמחות אחד נעשית מספקת פחות ופחות: מי שחפץ היום להיות מומחה לפרובאנס, למשל, ואינו שולט אלא בלינגוויסטיקה, בפלאוגרפיה ובקורות הזמן הנוגעים ישירות התמחות שהסתעפו יתקשה להיות פורבאנסליסט טוב. מצד שני, יש תחומי התמחות שהסתעפו במידה כזאת שהשתלטות עליהם היא בגדר משימה לחיים – דנטה למשל, שבורדאי קשה לקרוא לו תחום התמחות נפרד שכן העיסוק בו מקרין לכל הכיוונים; או הרומן החצרני על שלושת נשאי העיקריים: האהבה החצרנית, הנשאים הקלטיים והגביע הקדוש: כמה אנשים בעולם קנו שליטה בכל החומר של תחום זה לבדו, על כל ענפיו וכיווני מחקריו? איך אפשר לחשוב בנסיבות כאלה על פילולוגיה שתהיה סינתזה מדעית של ספרות-עולם?

עדיין יש כמה אנשים שמבטם חולש על כל החומר, לפחות החומר הנוגע לאירופה; אבל כולם, ככל שאני מכיר אותם, שייכים לדור שגדל לפני המלחמות. יהיה קשה למלא את מקומם; כי התרבות ההומניסטית של הבורגנות המאוחרת, שתלמודה כלל יוונית, לטינית וידיעת הנצ"ך, קרסה בינתיים כמעט בכל מקום; אם יורשה לי להסיק מסקנות מניסיוני בטורקיה אומר שהדברים מתרחשים בצורה דומה גם בארצות אחרות של תרבויות עתיקות. לפני האנגלו-סקסיות) להניח מראש שתלמידיהן מחזיקים בידע מסוים, ואילו עכשיו הוא צריך להילמד בהן עצמן ולעתים קרובות בשלב מאוחר כל כך אין הוא נרכש במידה מספקת. חוץ מזה, נקודת הכובד באוניברסיטאות או בבתי הספר ללימודים מתקדמים הוסטה אף היא; מלמדים שם הרבה יותר ספרות מודרנית וביקורת מודרנית ביותר, ומן התקופות העתיקות יותר מעדיפים את אלו שהתגלו מחדש לאחרונה, כגון הבארוק, והן משמשות כעצמן סממני מן הסממאות הספרותיות המודרניות. אמנם, אם למכלול ההיסטוריה אמורה להיות משמעות בעבורנו עלינו לתפוס אותה ולהבינה מתוך הלך הרוחות ומצב העניינים של זמננו; אבל סטודנט מוכשר בלאו הכי מחזיק ברוח תקופתו שלו ונדמה לי שאין הוא נזקק למורים אקדמיים כדי לנסס לעצמו את רילקה, ז'יד

7 אוארכ מתכוון כאן לשנות עבודתו באוניברסיטה של איסטנבול (1936-1947), שבה הועסק כפילולוג במכון ללימודים רומאנטיים והיה שותף בייסוד הפקולטה ללשונות ולספרות המערב. [העורך]

מכרי ליצור אף את התנאים המוקדמים לפתרונה. עבודה קבוצתית מאורגנת, שהיא מועילה ביותר למטרות אחרות, איננה מספקת כאן מוצא. הסינתזה ההיסטורית שאנו חושבים עליה אמנם יכולה לקנות את משמעותה אלא על בסיס תפיסה של החומר וניכוסו המדעי, ואף על פי כן היא תוצר של אינטואיציה אישית, כלומר אפשר לצפות שרק אדם הן יצירת אמנות. במקום שבו תצליח לגמרי שם ייווצר בו בזמן הן הישג מדעי הן יצירת אמנות. עצם גילוי נקודת המוצא למפעל הזה, שעליה ברצוננו לדבר עוד בהמשך הדברים, היא אינטואיציה; להוציא אל הפועל משמעו לתת צורה (Gestaltung), אין ספק שצורה זו תשיג את המצופה ממנה עליה להיות אחידה וסוגטיבית. אין ספק שההישג המשמעותי האמתי מושג תמיד בזכות האינטואיציה של מלאכת ההרכבה; יתר על כן, כדי שלתוצריה המעולים ביותר של הסינתזה ההיסטורית תהיה השפעה עליהם להופיע לפני הקוראים גם כיצירות אמנות. אי-אפשר עוד להעלות את הטענה המסורתית שכרי לזכות בנושאים המתאימים לה על אמות הספרות להיות בת חורין, כלומר אל לה להיות ככולה לנאמנות מדעית; שכן הנושאים ההיסטוריים, כפי שהם מופיעים לפנינו היום, מציעים לזוח הדמיון חופש בחירה רחב דיו, חופש בהעמדת השאלות, במלאכת ההרכבה ובעיצוב. אכן, אפשר לומר שהנאמנות המדעית משמשת הגבלה טובה. הנאמנות המדעית מגבילה היטב כי כאשר יש פיתוי גדול כל כך להתחמק מן המציאות, אם על ידי השטחה טריוויאלית ואם על ידי עיוות משונה, היא משמרת את ההסתברות וערכה לה מתוך חקר הממשות; שכן הממשי הוא קנה המידה של המסתבר. יתרה מזו, אנו מתנהלים בתוך המסורת האירופית הדורשת מאתנו לכתוב את הסינתזה של ההיסטוריה הפנימית כסוגה של אמות הספרות; ההיסטוריוגרפיה של העת העתיקה הייתה סוגה ספרותית; והביקורת הפילוסופית-היסטורית שנוסדה בקלסיקה וברומנטיקה הגרמנית שאפה גם היא לביטוי אמנותי עצמי.

אנו נקראים אפוא להיטמך על הפרט: כיצד בכוחו להגיע אל הסינתזה ההיסטורית? לא על דרך האיסוף האנציקלופדי – כן, על כל פנים, נרמה לי. רוחב אופקים הוא ללא ספק תנאי מוקדם, אך עלינו להירכש מוקדם, ללא כוונה, כשהוא מודרך אך ורק על ידי אינסטינקט של התעניינות אישית. אלא שאיסוף החומר השואף למיצי שלם באחד התחומים, כפי שהוא נעשה בדרך כלל בספרי העזר הגדולים (כמו למשל באלה המטפלים בספרות לאומית

העולם – הראשונה (ששירת בה כחייל) והשנייה (שחוזה כגולה באיסטנבול). יש אפוא הרבה "כובי" באותה "קלות" שהוא רומז עליה כאן. (העורך)

או ייסס.⁸ אך הוא נזקק למוריו כדי להבין את צורות הדיבור ותנאי החיים של העולם העתיק, של ימי הביניים, של הרנסנס, וכדי להכיר את השיטות ואמצעי העזר לחקירתם. לאופן העמדת השאלות ולקטגוריות המיון של ביקורת הספרות בת הזמן יש תמיד משמעות כביטוי לרצון התקופה ותכופות הם חורגים בחוכמתם ובהשראתם גם מעבר לכך. אך רק מעטים מהם יכולים לשמש ישירות בתחום ההיסטורי-פילולוגי או אפילו תחליפים למושגים המסורתיים. רובם מופשטים מדי ורכיזיים, תכופות אישיים מדי. הם מגבירים את הפיתוי שטירונים רבים, ולא טירונים בלבד, נוטים להיכנע לו בלאו הכי; זהו הפיתוי להשתלט על גודש החומר באמצעות הכנסת מושג מיון מופשטים, דבר המוביל לטשטוש המקצוע, לדיון בבעיות דמה ובסופו של דבר ללא כלום מוחלט.

אך כל כמה שתופעות אלו מדרירות את מנוחנתו לפרקים, אין הן נראות לי מסוכנות באמת, על כל פנים לא לגבי מי שמוכשרים באמת ומחויבים לעניין. כבר יש (חוקרים) אחרים שמצליחים לרכוש כל מה שמראש נחוץ באופן כללי לפעילות היסטורית-פילולוגית ומוציאים את היחס הנכון – פתיחות ואי-תלות – כלפי הזרמים האופנתיים. מבחינות רבות הם גם עולים על חבריהם בעשורים הקודמים. אירועי ארבעים השנים האחרונות הרחיבו את טווח הראייה, חשפו נקודות מבט על ההיסטוריה העולמית, חידשו והעשירו את ההסתכלות הקונקרטיה בדפוסי התהליכים הביניים-אישיים. הסמינר המעשי בהיסטוריה עולמית שבו השתתפנו ושבו אנחנו מוסיפים להשתתף חידד את הבנתנו ועיצב את כוח דמיונו באשר לנושאים ההיסטוריים בהשוואה לעבר, עד כדי כך שכמה מן התוצרים המצוינים של הפילולוגיה ההיסטורית מתקופת הבורגנות המאוחרת אף נראים לנו מוזרים מעט ורחוקים מבחינת אופן העמדת הבעיות. במונח זה קל לנו היום יותר.⁹

אבל איך אפשר לפתור את בעיית הסינתזה? דומה שחיי אדם יחיד קצרים

8 ריינר מריה רילקה (1875-1926), משרור גרמני, מן הבולטים שבמשרורי המודרניזם.

כיסא ביצירתו החושפת משבר שקשורה בבקשת התחדשות עזה, תודעת זמן וחומר השורה בשמים תאלוגיים כגון חוויית התגלות תורת מלאכים. אנדרה ז'יד (1869-1951), סופר צרפתי המשווה לזרם הסימבוליזם. יצירתו ניכרת בניסיונות רדיקליים של קיום והגדרה עצמית. כתביו נתנו השראה להוגי האקזיסטנציאליזם. ויליאם בטלר ייטס (1865-1939), משרור איירי, מודרניסט ומיסטיקן. לצד מחויבות קלטיסטית ניכרת בשיריו גם נטייה מיתרופיאית, לאומית ואזוטריה בחלקה, המושפעת – בעיקר בתקופתו המאוחרת – גם מתורת ההינדואיזם. (העורך)

9 ב"אירועי ארבעים השנים האחרונות" מתכוון אוארכ בראש ובראשונה למלחמות

ברצף המאות של ימי הביניים) היה מונע את גיבוש תוכנית המחקר בגלל היקף החומר שיש לאספו. רק כשהתגלתה תופעה מוגדרת שתוכל לשמש נקודת מוצא, שהיא מרכזית ואפשר להקיפה (במקרה זה תופעת המסורת הדרטרית, ובייחוד תופעת הטופוסים¹¹), רק אז נעשה ביצוע התוכנית אפשרי. השאלה אם במקרה זה הייתה נקודת המוצא מספקת לגמרי, אם היא הטובה ביותר שאפשר להעלות על הדעת למימוש תוכנית מעין זו, איננה עומדת כאן לדיון; אכן, דווקא מי שחושב שנקודת המוצא איננה מספקיה לביצוע התוכנית צריך להתפעל עוד יותר מן ההישג שהושג למרות זאת. הוא הושג בזכות עיקרון זה: מי שמתכוון להוציא אל הפועל סינתזה מחקרית גדולה צריך למצוא בראש ובראשונה נקודת מוצא, מעין ידית המאפשרת לאחוז בנושא ולתקוף אותו. נקודת המוצא הייבת לבודד חוג של תופעות מנוסחות בקפידה שאפשר להקיפן ולסקרן היטב; ופירוש התופעות האלה צריך להחזיק בכוח הארה רב, כך שייסדי ויפרש עמו תחום רחב הרבה יותר מזה של נקודת המוצא.

השיטה ידועה זה מכבר; חקר הסגנון משתמש בה זה זמן רב לתיאור ייחודו של סגנון מסוים על פי סימנים מסוימים. בכל זאת נראה לי שנחוץ להדגיש את חשיבות השיטה באופן כללי ביותר. זו השיטה היחידה המאפשרת לנו היום להציג, על ידי סינתזה כוללת וסוגסטיבית, תהליכים משמעותיים של ההיסטוריה הפנימית על רקע נרחב. היא מאפשרת זאת גם לחוקר צעיר יותר, אפילו לסטודנט; כשהאינטואיציה מגלה נקודת מוצא מוצלחת די בידע כללי צנוע יחסית, שנתמך בעצה כלשהי. בתוך עיבוד הנושא מתרחבת נקודת ההשקפה באופן טבעי ומספק, כי נקודת המוצא כבר הכתיבה את בחירת החומרים שיש להכניסם; באופן זה ההרחבה של הדיון היא קונקרטי ורכיבית תלויים אלה כאלה באופן הכרחי כל כך עד שמה שנרכש שוב איננו יכול לאבוד בנגף; וכיוון שמה שהושג בדרך זו הוא חתך רחב, יש בו מן האחדות והאוניברסליות.

הפרקטיקה, כמוכן, איננה מתחילה תמיד בכוונה או בעיה כללית כלשהי שיש למצוא להן נקודת מוצא קונקרטי בהמשך המחקר. לעתים מגלים

11 טופוסים – מושג בכלשנות ובמחקר הספרות. איך קורצים הגדרו מחדש. הוראתו: מסמנים ספרותיים (דימויים, מטפורות, שמות וכדומה) המשמשים "מקום משותף" ("טופוס" ביוונית) – מסמנים של ניסיון ומסורת משותפים המועמקים ונמסרים מתקופה לתקופה ומפיעים בגלגלים חדשים. במחקר עמו קורצים על הכוונה של תקופת ימי הביניים והאשית העת החדשה בעיצוב הטופוסים של ספרות המערב. (הערך)

מסוימת, בתקופה גדולה או כסוגה ספרותית) – איסוף כזה יכול רק בדוחק להוליד לעיצוב סינתטי; יעיד על כך הניסיון של עשרות השנים האחרונות. הדבר איננו תלוי רק בגודש החומר, שאדם יחיד שוב איננו מסוגל להשתלט עליו אלא בקושי, כך שבמקרה כזה מומלצת עבודת צוות, אלא גם במבנה החומר עצמו. החלוקות הכרוניולוגיות, הגאוגרפיות או הטיפולוגיות הנהוגות, כל כמה שאי-אפשר לוותר עליהן לשם הכנת החומר, אינן מתאימות או אינן מתאימות עוד להתקדמות נמרצת ואחידה במחקר; התחומים שעליהן לכסות אינם עולים בקנה אחד עם תחומי הבעיות של הסינתזה ההיסטורית. לאחרונה אני אף מספק אם מונוגרפיות של דמויות יחידות חשובות, שרבות ומצוינות מסוגן אכן קיימות, עדיין מתאימות לשמש נקודת מוצא לסוג הסינתזה שנידונה כאן. הדמות היחידה אמנם מציעה אחדות חיים קונקרטיה שלמה וגמורה, וזו עדיפה תמיד מכל ההמצאות לשמש כנושא מרכזי; אבל אחדות זו שהדמות מציעה היא בה בעת בלתי נתפסת למדי; רובץ עליה אותו מבוי סתום אי-היסטורי שאותה תופעה יחידה מוליכה אליו בסופו של דבר.

מן החיבורים העוסקים בספרות מנקודת מבט היסטורית-סינתטית כוללת, המרשים ביותר בשנים האחרונות הוא ללא ספק ספרו של רוברט קורציוס, "הספרות האירופית וימי הביניים הלטיניים"¹⁰. דומה שספר זה עולה יפה בזכות העובדה שלמרות הכותרת אין הוא יוצא מן הכללי והמקיף אלא מתופעה יחידה, שאולי אף אפשר להגדירה צרה, הנתפסת כחרות: המשך קיומה של מסורת הרטוריקה הסכולסטית. לכן על אף מסות החומר העצומות שהחיבור הזה מגייס אין הוא בחלקו הטובים ביותר הערמה של פרטים מרובים אלא קרן אור הבוקעת מן המעט. נושא הכללי ביותר הוא קיומה המתמשך של ספרות העת העתיקה לאורך כל ימי הביניים הלטיניים, והשפעתה, בצורתה הימי-בינימית, על הספרות האירופית החדשה יותר. ראשית כול, עם כוונה נרחבת כל כך אי-אפשר להתחיל דבר; המחבר, המעבד חומר זה, שבתחילה אינו מכוון אלא לתיאור נושא נרחב כל כך, ניצב לפני כמות של חומר רבוגני שאי-אפשר להקיפו וקשה לארגנו, ואיסופו על פי נקודות מבט מכניות (למשל, על פי המשך קיומם של סופרים יחידים, או על פי המשך קיומו של המכלול

10 ארנסט רוברט קורציוס (Curtius, 1886-1956), פילולוג וחוקר ספרות גרמני, מומחה ללשונות ולספרות לטיניות, שימש עד לפרישתו כפרופסור באוניברסיטת בזן. חיבורו "הספרות האירופית וימי הביניים הלטיניים" (*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*) ראה אור בשנת 1948 ולצד תרומתו למחקר פילולוגי של ספרות אירופה בעת החדשה נחשב גם כחיבור הומניסטי. (הערך)

תופעה ראשונית יחידה ודווקא היא מעוררת את ההכרה בבעיה כללית ואת ניסוחה – מה שיכול להתרחש מן הסתם רק אם המוכנות לדיון בבעיה כבר הגיעה לכלל הבשלה קודם לכן. התובנה שתוכנית כללית בעלת אופי סינתטי או בעיה כללית אינן מספקות היא תובנה מחתית. יש למצוא תופעה חלקית, קונקרטי, תחומה ככל האפשר, שאפשר לתארה באמצעי עזר טכניים-פילולוגיים, תופעה שהבעיות כמו מתגלגלות ונפרשות מתוכה – והיא שעושה את התוכנית לבת-ביצוע. לעתים אינן די בתופעת מוצא אחת, יש צורך בכמה; עם זאת, כאשר התופעה הראשונה מנוסחת יתייצבו התופעות הכאות ביתר קלות; מה גם שעליהן להיות מסוג התופעות שאינן רק בעלות כושר חיבור והצטרפות הדרית, אלא גם בעלות כושר התכנסות תכליתית משותפת. מדובר אפוא בהתמחות; אבל לא בהתמחות בהתאם לחלוקות המסורתיות של החומר, אלא בהתמחות ההולמת בכל פעם את הנושא ולכן יש לגלותה בכל פעם מחדש.

נקודות המוצא יכולות להיות שונות מאוד זו מזו; אי-אפשר למנות כאן את כל האפשרויות. סגולתה של נקודת מוצא טובה נטויה מצד אחד בממשותה ובדיוקה ומצד שני בכוח ההארה הפוטנציאלי שלה. אפשר שתהיה זו משמעות של מילה, צורה רטורית או שימוש תחבירי, פירוש של משפט או שורה של התבטאויות שנאמרו אי-שם, אי-פעם; אך עליה להאיר כך שתנבע ממנה שאלת ההיסטוריה העולמית. מי שהפץ למשל לדון במעמדו של הסופר במאה התשע-עשרה, אם בארץ מסוימת אם באירופה כולה, אם ברצונו לאסוף את החומר כולו אפשר שיפיק ספר עזר מועיל שיהיה עלינו להודות לו עליו כי אפשר להשתמש בו; אך כדי להשיג סינתזה כגון זו שאנו חושבים עליה כאן מוטב היה לצאת ממספר קטן של התבטאויות על הציבור מפני סופרים מסוימים מאוד. הוא הדין גם בנושאים כגון גורל המוניטין (*la fortuna*) של סופרים. אי-אפשר בוודאי לוותר על הכתבים השונים הנמצאים בידינו העוסקים בשמירת המוניטין של דנטה בארצות השונות; אך אפשר שדבר מה מעניין יותר היה עולה (ורעיון מעורר זה אני חב לאריווין פנופסקי)¹² אילו התחקינו על פירושים של קטעים מסוימים ב"הקומדיה", למשל, שתחילתם בראשוני הפרשנים ועד למאה השש-עשרה והמשכם אחרי תקופת הרומנטיקה. זו הייתה צורה מדויקת של היסטוריה של הרחק.

נקודת מוצא טובה צריכה להיות מדויקת ומוחשית; קטגוריות ארגון

12 אריווין פנופסקי (Panofsky, 1892–1968), חוקר תרבות והיסטוריון של האמנות, מומחה לתקופת הבארוק והרנסנס, חבר באסכולת ורבורג. [העורך]

מופשטות ומושגים מייחידים אינם מתאימים לכך; לא "בארוק" או "הרומנטי", גם לא משהו כמו "הדרמטי" או "תפיסת הגורל" או "אינטנסיביות" או "מיתוס"; גם "תפיסת הזמן" או "פרספקטיבים" הם מסוכנים. אפשר מן הסתם להשתמש במילים כאלה לתיאור הנושאים אם הכוונה מתבררת מתוך ההקשר; אך בתור התחלה הן רב-משמעיות מכדי לסמן משהו מדויק שאפשר להיאחז בו. אל לה לנקודת המוצא להיות דבר מה כללי שמוכח אל הנושא מבחוץ – עליה לצמוח מתוכו, להיות עצם מעצמו. הדברים צריכים לדבר בשם עצמם; אם כבר ההתחלה איננה קונקרטית ותחומה בקפידה, לא יצלה הדבר לעולם. גם עם נקודת המוצא הטובה ביותר דרושה אמנות רבה כדי להישאר קרובים לנושא תמיד. בכל מקום אורכים סביב מושגים טבועים מן המוכן, המתאימים רק לעתים נדירות, מפתים לפרקים בצלילים וביקורתם האופנתית, מוכנים לזנק ולתפוס את מקומם ברגע שאובדת למחבר האנגריה להיאחז בנושאי. מתוך כך מתפתה לפרקים הכותב, אבל מן הסתם גם קוראים רבים להבין איזושהי קלישאה קרובה במקום את העניין עצמו – בכלל, קוראים רבים מדי נטים לתחליפים כאלה; יש לעשות הכול כדי לשלול מהם כל אפשרות להתחמק מן הנושא. לתופעות שהפילולוג מטפל בהן יש ממשות הנטויה בהן עצמן; אסור לה לאבד בתוך הסינתזה, אך קשה להשיגה. המטרה כאן איננה השמחה השאננה על פרט זו או אחר אלא ההתפעמות מחנועתו של השלם; אך אפשר לראותה כשהרתה רק כאשר כל הרכיבים מפורשים לפי סגולתם הייחודית.

למיטב ידיעתי עדיין לא נעשו ניסיונות בפילולוגיה העוסקת בסנתזה של ספרות העולם, ובתרבות המערב יש התחלות יחידות בלבד ככיוון זה. אך ככל שילך העולם ויתכווץ כך תיאלץ פעילות הסינתזה הפילולוגית והראייה ההיסטורית להתרחב. לעשות את הבריות מודעות לעצמן בתוך ההיסטוריה שלהן עצמן – זו משימה גדולה; ובכל זאת קטנה היא, כבר יש בה יותר – כשחושבים על כך שאין אנו מצויים בארץ בלבד, אלא בעולם ובקום. אלא מה שהעזו תקופות קודמות, כלומר לקבוע את מקומו של האדם בקום, נראה היום כה רחוק.

אך מכל מקום הארץ היא ביתנו הפילולוגי; הלאום שוב איננו מסוגל למלא תפקיד זה. הדבר היקר ביותר שהפילולוג יורש, ועדיין אי-אפשר לוותר עליו, הוא אל נכון שפת הלאום ותרבותו; אך רק כשהוא נפרד ממורשתו ומתגבר עליה מורשת זו נעשית פעילה ומשפיעה. בנסיבות שהשתנו עלינו לחזור אל מה שכבר היה לתרבות הקדם-לאומית של ימי הביניים – אל ההכרה שהרוח איננה לאומית. *paupertas* ר"ת *terra aliena*: כך או בערך כך כתוב אצל ברנרד

משארטר,¹³ ג'ון מסליסבורי,¹⁴ ז'אן דה מון¹⁵ ורכים אחרים. כך כותב הוגו מסנט ויקטור:¹⁶

*ut discat paulatim exercitatus animus visibilia haec et transitoria
primum commutare, ut postmodum possit etiam derelinquere.
Delicatus ille est adhuc cui patria dulcis est, fortis autem cui
omne solum patria est, perfectus vero cui mundus exiliium est*
[...]. (Didascalicon, III, 20)¹⁷

הוא התכוון בדבריו למי שמטרתו להינתק מן האהבה לעולם. אך גם למי שרוצה לזכות באהבה הנכונה לעולם, זו דרך טובה.

רשימת המקורות למאמר

1. "Figura", *Archivum Romanicum*, 22 (1939), pp. 436–489.
2. "Dante und Vergil", *Das humanistische Gymnasium*, 42 (1931), pp. 136–144.
3. "Entdeckung Dantes in der Romantik", *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 7 (1929), pp. 682–692.
4. "Vico's Contribution to Literary Criticism", *studies philologica et litteraria in honorem L. Spitzer* (Bern: Francke Verlag, 1958), pp. 31–55.
5. "Vico und Herder", *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 10 (1932), pp. 671–686.
6. "Giambattista Vico und die Idee der Philologie", *Homenage a Antoni Rubio i Lluch* (Barcelona, 1936), pp. 293–304.
7. "Über den historischen Ort Rousseaus", *Über den historischen Ort Rousseaus, Die Neueren Sprachen*, 40 (1932), pp. 75–80.
8. "Baudelaires Fleurs du mal und das Erhabene", *Vier Untersuchungen zur Geschichte der französischen Bildung* (Bern: A. Francke, 1951), pp. 107–127.
9. "Marcel Proust, Der Roman der verlorenen Zeit", *Die Neueren Sprachen*, 37 (1927), pp. 16–22.
10. "Philologie der Weltliteratur", *Festschrift für Fritz Strich* (Bern: Herbert Lang, 1952), pp. 39–50.

- 13 ברנהרד משארטר (Bernard of Chartres), הוגו צרפתי בן המאה השתיים-עשרה מן האסכולה הנאופילטונית. [העורך]
- 14 ג'ון מסליסבורי (1120–1180), סופר וכישוף אנגלי. [העורך]
- 15 ז'אן דה מון (1667–1727), נוסע ומסאי צרפתי. [העורך]
- 16 הוגו מסנט ויקטור (1096–1141), תאולוג ומיסטיקן גרמני. [העורך]
- 17 "מקורה של המחשבה ומידתה טובה הן ההתנסות אטי-אט בעיצובם של אותם עניינים בלתי נראים, כך שמאוחר יותר יהיה בכוחה להניח אותם מאחור. החש עדיין במולדתו במתקנות הרי הוא נפש עדינה, וזו עולה על הנפש החשה בכל ארץ את מולדתה. אך מושלמת היא הנפש החשה בכל העולם כארץ זוהי".

אריך אוארבך

ספרות, היסטוריה, היום האחר

אסופת מאמרים

עורך

גלילי שחר

תרגמה מגרמנית

רות גינזבורג



מוסד ביאליק • ירושלים